

Міністерство освіти та науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра культурології та музеєзнавства

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Альманах
наукового товариства «Афіна»
кафедри культурології та музеєзнавства

Випуск 13

Засновано у 2003 році

Рівне – 2013 рік

ББК 71.0
А 43
УДК 008: 168.522

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ: Альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології та музеєзнавства. – Вип. 13 / За ред. проф. В.Г. Виткалова. – Рівне: РДГУ, 2013. – 218 с.

Головний редактор:

Виткалов В.Г. – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри культурології та музеєзнавства РДГУ

Редакційна колегія:

Афанасьєв Ю. Л. – доктор філософських наук, професор Київського університету ім. Б.Грінченка

Баканурський А.Г. – доктор мистецтвознавства, професор Одеського національного політехнічного університету

Виткалов С.В. – кандидат мистецтвознавства, доцент РДГУ (відповідальний секретар)

Воробйов А.М. – кандидат педагогічних наук, професор РДГУ

Дем'янчук О.Н. – доктор педагогічних наук професор Луцького інституту розвитку людини «Україна»

Жилюк С.І. – доктор історичних наук, професор РДГУ

Коваль Г.П. – доктор педагогічних наук, професор РДГУ

Кралоук П.М. – доктор філософських наук, професор НУ «Острозька академія»

Круль П.Ф. – доктор мистецтвознавства, професор Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

Кушнарєнко Н.М. – доктор педагогічних наук, професор ХДАК

Поніманська Т.І. – кандидат педагогічних наук, професор РДГУ

Постоловський Р.М. – кандидат історичних наук, професор РДГУ

Стоколос Н.Г. – доктор історичних наук, професор РДГУ

Троян С.С. – доктор історичних наук, професор РДГУ

Костюк Л.К. – кандидат історичних наук, доцент РДГУ

Швецова –Водка Г.М. – доктор історичних наук, професор РДГУ

Яремко – Супрун Н.О. – доктор мистецтвознавства, професор РДГУ

Рецензенти:

Арцишевська Р. А. – доктор філологічних наук, професор Волинського національного університету ім. Лесі Українки

Брилін Б.А. – доктор педагогічних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського

Науковий редактор і упорядник випуску – **проф. Виткалов В. Г.**

ISBN 978-966-8124-77-9

Редакція не завжди поділяє точку зору автора. За точність наведених цитат, імен, прізвищ, дат, відповідальність несуть автори.

Друкується за рішенням вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 4 від 29.11.2013 р.)

Свідство про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ № 15561-4033 Р. Зареєстрованого Міністерством юстиції України, наказ № 1489/5 від 18.08. 2009 р.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2013

УДК [78:398(477.81/.82)]:378.043-051

Я.Й. Підцерковна –

ст. викл. кафедри образотворчого мистецтва РДГУ

**ТРАДИЦІЙНИЙ ДИТЯЧИЙ ОДЯГ У РОДИЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ
НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ**

Ткацтво населення Західного Полісся до сьогодні має найяскравіше виражені риси локальної своєрідності, що проявляється в специфіці технологічних процесів, підготовки сировини й техніках виготовлення тканих виробів; принципах їх декоративного вирішення; особливостях практичного й символічного призначення та ритуальної функції в обрядовій сфері. Західні поліщуки найбільш зберегли реліктові пам'ятки минувшини і на їх основі закріпили вірування в захисні оберегові, магічні функції тканини – полотна стосовно родильних звичаїв, свят і обрядів. Стверджуючи, що кожна нова дитина – то дар Божий, а ткацтво аналогічне процесові творення світу, де структура полотна «сітка неба», через Божий хрест (переплетення ниток – основи і піткання утворює хрест – Я.Й.) наділяє магічною здатністю тканину бути використаною як непрохідний захисний кордон між семантичними сферами: «свого – чужого» у родильній обрядовості Полісся [28; 92].

Окрім первинної матеріальної функції – захисту дитини, її тіла, тканина несла в собі комплекс духовних цінностей: постіль (рядно) породіллі інколи викидали в сад, «щоб свині плодилися»; постіль хлопчика закопували під покуть – «щоб був господар у хаті», а дівчинки – під пічку, «щоб була господарка біля печі» [41; 62]. Бабі-повитусі обгортали руки новим полотном (рушником), щоб дитина не жила з «голими руками». Полотном у хаті завішували вікна, двері, дзеркала при народженні дитини – «від злих очей», відгороджували «рядуючкою» постіль породіллі і народженого – «від уроків» [27; 548].

Як бачимо, дії з тканиною-полотном при народженні дитини носили не стільки утилітарно-раціональний, скільки обрядовий характер. Тканина як носій історичної та етнографічної інформації водночас була частиною, а інколи і головним атрибутом різних обрядових дій.

Дитяча тканина на Поліссі як оберіг (полотно, рушник) зустрічала прихід дитини у наш світ; як теплий провідник (пелюшка) супроводжувала новонародженого упродовж лімінального стану, щоб відродитися в новому статусі дитини-християнина з отриманням свого фактологічного доказу – власної сорочки і пояса. Не зважаючи на такий тривалий і загадковий шлях у 9 місяців – від мікроскопічного зародка до три кілограмового крикуна – за сотні століть поліщуки витворили традиційну «міту» – нічого для дитини не готувати заздалегідь, щоб «не образити» душі предків, які, за віруванням людей, в іншому, незнаному світі сприяли народженню дитини, вели її з «там» до межі – порогу, а «тут» новонародженого зустрічали живі – мама, тато, бабуся, дідусь, щоб прилучити до родини, забезпечити здоров'я, охоронити від злих сил і забезпечити щасливе майбутнє. Не маючи достатніх знань, щоб пояснити справжню тріаду творення дитини – Природа, Жінка – Чоловік, поліщуки свято вірили, що дитина – подарунок Неба і Долі, а тому приймали новонародженого по-святковому – «на маминій весільній сорочці» [33; 61]. Підтвердження цього факту знаходимо в наративах, записаних автором в с. Мульчиці: «Оскільки дитина народжується голою, то мамина весільна сорочка найперше служить для того, щоб прикрити її наготу, а у випадку смерті, щоб не залишалась без «одежини» на тому світі» [7].

Є ще характерна деталь, що дає підстави твердити, що весільна сорочка мами – як перше вбрання новонародженого, використовувалась на Західному Поліссі для прогнозування статі другої дитини.

Для цього необхідно було сорочку мами, в якій народжувала першу дитину, повісити на ніч на «чоловіче» дерево (клен). А якщо хотіла мати другу дитину – дівчинку, треба повісити сорочку на «жіноче» дерево (липу) [37; 158]. Ще й до сьогодні поліщуки переказують факт пеленання дитини в сорочку батька. П. Чубинський подає опис поліського звичаю, що побутував ще у ХІХ ст., коли сповивали новонародженого хлопчика у сорочку батька, а дівчинку – у мамину, розрізавши її попередньо в трьох місцях, при цьому, в рукав зав'язували шматок печини, вугілля та дрібну монету [38; 97]. Очевидно, що обрядове закріплення статі хлопчика засвідчувалось загортанням його у сорочку батька. Разом із тим, символіка зв'язку батька з дитиною проглядається у використанні не праного одягу батька для новонародженого. Прати сорочку не дозволялось – «тоді змивається батьківська любов» [24; 103]. Особливої ваги набуває факт, що сорочка батька мала бути старою, інколи навіть забрудненою, оскільки старі ношені речі втілювали ідею спадковості, передачі благ і цінностей від одного покоління до іншого [5; 78].

Серед інших варіантів з позитивним прогнозом найпершого дитячого одягу на Поліссі є баба-повитуха. Коли її кличуть «приймати нове життя», вона бере з дому свої пелюшки, одріже шматок намітки на «мятлик» і йде з хлібом і сіллю до «роділлі» [30; 32].

Польовий матеріал автора дає також розпис фрагментів із використанням верхнього чоловічого, здебільшого, дідусевого одягу при «завиванні» новонародженого у селах Західного Полісся:

- після народження дитину негайно завивали у кожух діда і клали під піч («у тепло»), а звідти її забирав батько, стверджуючи цим своє батьківство [14];

- недоношених, слабких дітей виходжували, загорнувши у кожух діда [15].

Дещо скупі, призабуті сторінки з великої поліської книги минувшини переконливо стверджують ідею використання батьківського одягу у родильних звичаях і обрядах в мистецтві сповивання («завивання», «загортання») новонародженого як факт прийняття дитини до своєї родини. Ляна сорочка мами, викачана грушевою качалкою, з голубим «бережком» – оберегом у три ромбики у вигляді тризубця – родинного амулету: справа – батько, зліва – мати, а посередині – воно – маля, таке очікуване і довгожданне – вабило, кликало, інформувало дитину в лабіринтах двох світів у момент переходу до світу мами. Зречений дев'ятимісячний світ переливався у тепло рідної домівки, запах батька. Пеленання дитини у татову сорочку мало в контексті теми дитини позитивний контакт і інтегративну семантику (чоловік – життя). Це додавало маленькій істоті сили і вона вірила, що батько в цьому світі захистить її від злих сил. Разом із тим, використання вживаного, старого вбрання батьків символізувало надання дитині батьківської опіки, любові і міцного здоров'я.

Пеленання дитини у одяг бабусі й дідуся слугувало символічним медіатором-провідником між світами і призвичаєнням її до соціального та етнічного середовища, в якому вона мала жити. І нарешті, використання ношеного одягу батьків для пеленання дитини мало і практичну основу: він був більш м'який і зручний для дитячого тіла

Дитяча пелюшка – перший одяг дитини, як і найдавніший людський одяг – незшите полотнище з домотканого полотна. На Волинському Поліссі для їх виготовлення використовували старі (вітошні) бабині чи дідові сорочки, з яких виривався уцілілий низ спинки [18; 20].

За спостереженнями автора, на Західному Поліссі збереглися звичаї нести дитині на «родини» полотно на пелюшки. Згідно досліджень Н. Гаврилюк [3; 77] та Н. Гурошевої [4; 79] пелюшки робили із старого полотна, переважно з поношених сорочок чи спідниць – «стару сорочку подере, попере і несе». Для таких пелюшок використовували пілки з виношених вибілених сорочок, полотно яких від тривалого прання ставало тоненьким і м'яким на дотик для ніжного дитячого тіла. Щоб такі пелюшки не тіпались, їх обкидали лляною ниткою. Матері-поліщучки свято оберігаючи давні закони предків, виварювали лляні пелюшки у корі дуба, листках шавлії, бруньках тополі, що забезпечувало ще більшу м'якість полотна, приємний запах і служило практичною запорукою в обряді пеленання [36; 80]. У контексті дослідження даної проблеми, виявлені автором усні наративи в с. Городище дають змогу визначити жіночий «класифікатор пелюшок»:

– мала – нижня – тоненька пелюшка – для хатнього літнього пеленання, дещо замінює теперішній підгузник;

– велика – верхня – грубша – сповиток – для хатнього пеленання у весняний, осінній період;

– тепла груба – велика – верхня (груба) – для хатнього пеленання у зимовий період;

– уповивач період, виготовлена із старої хустки, чи поношеної свити [10];

– «чорна» пелюшка – для пеленання дитини після купання, змащення тіла дитини перекип'яченою олією і пересипанням порошком із сухого дерева (як своєрідна присипка – Я.П.) [11].

Показовими видаються відомості волинської дослідниці О. Кондратович щодо життєвого «сценарію» пеленання дитини в поліських родинах: «...розстеляли нагріту коло грубки чи плити велику (верхню – Я. П.) пелюшку, на ній посередині розміщували меншу й тоншу (нижню – Я. Й.), згорнуту навкіс, меншим кінцем догори, і вже, на неї клали дитину, попередньо вдягнувши сорочечку та шапочку (червону хустинку – Я. Й.). Верхні кінці меншої пелюшки підкладали під ручки, а нижній її кінець розміщували під ніжками, щоб не допустити запрівання. Потім загортали верхню пелюшку, підігнувши та закріпивши її нижню частину, з тим, щоб немовля, рухаючись у сні, не оголило ніжок та не застудилось. Такий сповиточок закріплювався крайкою» [18; 61]. Відрадно, що серед розмаїття родильних фольклорних текстів автору вдалося розшукати замовні обрядові формули, що використовували мами-примівниці, втілюючи «сценарій» пеленання в могутній ореол захисту маленької дитини: «Добрий час, добрий час, ангелята при нас. Розстелили м'якеньку хустинку, щоб завити маленьку дитинку. Постелили під голівку, притулили до вушка, заховали волоссячко, щоб не боліла головочка, щоб не блідло сонечко» (трічі хрестять) [6; 122]. Окрім практичного використання поношеного одягу батьків для виготовлення пелюшок, мешканці Західного Полісся вбачали в ньому і символічне значення. Біологічно дитина народжувалася голою. Відчуття холоду лякало її і робило «чужою». На рівні культури пеленання дитина через одяг батьків (пелюшки) призвичаювалась до реального світу; він переставав бути небезпечним для неї і дитина ставала в ньому своєю. Тому й заслуговують на особливу увагу звичаєві правила-повір'я стосовно дитячих пелюшок:

- не слід залишати пелюшки надворі на ніч – буде у дитини неспокійний сон;

- пелюшок не можна бити і крутити, а взяти і здавити;

- не можна з пелюшками тієї дитини, що знайшлася, йти до ріки, треба мити у ночвах;
- як сонце зайде, не перуть пелюшок [25; 223].

Перший місяць дитина спала у сповитку без сорочечки, на голову їй одягали червону хустину, загортали у теплу пелюшку і перев'язували червоним маминим поясом-крайкою (окрайкою) [32; 99].

Червоний колір хустини в родильних ритуалах поліщуків використовувався як оберіг і інформатор того, що в хаті народилася дитина. Це була хустинка першого сповиточка після першого купання новонародженого, що традиційно передавалась від роду до роду. Нехитрий перелік атрибутів – передвісників щасливого життєвого дівування та парубкування, успішного творення сім'ї проектувало у свідомості поліщуків звичай загортання сповиточка хлопчика у мамину спідницю, сповиточка дівчинки – у батькові штани. Піклуючись про красу своєї дитини-дочки, матері-поліщучки просили на пелюшки вишиті рукави з поношеної сорочки красивого і духовного парубка, щоб таким зростало новонароджене дитя [8]. Пов'язуючи сповиток маминим поясом – крайкою, вузлик зав'язували спереду, «щоб дитя скоріше говорило» [41; 75].

Очевидно, що пояс-крайка являє два основоположні загальновідомі символи – коло і вузол. Вважається, що коло захищає від злих сил особу, яка в ньому замкнулась. У цьому його берегова місія. Що ж до вузла, то він забезпечує закритість та відкритість цього простору. Його колоподібність, замикання вузлом і здебільшого червоний колір мають відношення до символів магічного кола, символів, що часто поєднуються в бінарних опозиціях закриття/відкриття, захисту/відсутності захисту [1; 197, 201].

Окрему групу традиційного родильного одягу для новонародженого на Західному Поліссі складали святкові повивальні рушники.

Полотно для них готувала кожна дівчина, яка вже на «вечорки» ходила. Турбота про майбутнє сімейне життя зумовлювало полісянок прядиво на таке полотно сіяти окремо, щоб була більша вага при оберегах. Сіяли густо, межами, щоб «була межа при зустрічі зі злом» [23; 96]. Вибирали льон і складали у горщик, в якому кашу варили, «щоб добро велося і наповнювалося», потім на 3-4 дні залишали під дощем. Сушили у «хатках» – снопиках із льону, щоб дитина була «при сім'ї». Стебла збивали, терли, розчісували, переводили в нитки [26; 139]. Ткали полотно для майбутньої дитини при повному місяці – «щоб життя дитини було «уповні», у Великий піст, просячи у Бога благословення на «добрий почин».

Коли ж «по весіллю» готувалась жінка до материнства, то «зачувши» дитя, різала тонке вибілене полотно на 33 рушники, попередньо тримаючи ніж над свічкою «щоб дитина не росла лякливою» [9].

Респондент пояснює символіку числа 33 як «цифру Христа» (ймовірно це фіксація обряду хрещення дитини – ввести дитину в хрест)? – Я. П.). Обмеженість відомостей стосовно тканина полотна для повивальних рушників зафіксовані нами і в селах Берестя, Орв'яниця та Круповому Дубровицького району Рівненської обл., які відомі й донині виготовленням найтоншого полотна – поліського серпанку. Прозові меморати мешканців виокремлюють у пам'яті назву «повивальні рушники», пояснюють їх термінологічну потугу: «На руш (на рух, дію – Я.П.) благословляю», – говорила мати, пеленаючи дитя. У цьому контексті показовими видаються відомості щодо повивальних рушників як одних із найдавніших ритуальних атрибутів, символів, що поєднували новонароджену дитину з її предками через магічну мову – знаки – узорі, закладені матір'ю, теплом, добром і оберегом на тонкому полотні упродовж періоду очікування дитини. На початку сьомого місяця вагітності – «дошиває жінка 25-й повивальний рушничок» [17; 43].

Давня традиція – протистояти злу красою вишивки, спонукала майбутню матір проектувати голкою на полотні майбутню долю своєї дитини, захищаючи душу її від руйнування, занепаду, а отже, умирання. Комбінація кольору, кодів і знаків – проміжний етап між живим і неживим, сигнал, знак, реактив, хвиля певної довжини на полотні – пробуджувала дитину до життя, до Землі, Сонця, до Родини. Тому й вишивала мати-поліщучка ромб – контур материнського лона, котре дало начало всьому живому на землі; рівнокіничний хрест, який нібито крутиться по колу, означає рух Сонця. Символом продовження життя виступало дерево – дерево життя, або світове дерево, що зв'язує багато поколінь; великий таїні появи на землі нової людини і материнському началу був присвячений особливий знак – «породілля», що складався з переплетених ромбів і дерева життя [40; 11].

На жаль, втрачено багато старовинних орнаментів повивальних рушників, які віками передавалися з роду в рід як магічні захисні обереги. Сучасні тенденції вишивального мистецтва порушили одвічний ритм, гармонію і довершеність: у мотивах орнаменту – недовершені розетки, ромби, квадрати, трикутники. А в рослинних мотивах серед квіток та листочків не вдається знайти «пуп'янків», що символізують народження дітей. Частина знаку – символу мовби не помістилася на полотні і тим самим відбулося порушення порядку [20; 86].

Сьогодні нагальною необхідністю є повернення на полотно «мови» наших предків через розшифрування кодів – знаків в оберегових візерунках для наших дітей, онуків, правнуків. На своїй землі ми повинні відродити давню мудрість поліщуків – після першого крику маляти обмити його свяченою водою і загорнути у повивальний рушник. М. Маєрчик, вивчаючи коди одягового метамовного ключа, зазначає, що сповивальне вбрання дитини маніфестувало немовляті кокономорфність, задавало тему тілесної синкретичності, недоробленості, а відтак низький рівень соціабельності. Ця модель у міжритуальному порівнянні виступає як антитеза до імітації, буфонади форми одягу покійника, тіло якого, як зрозуміло, стає не функціональним [22; 286-287]. Отже, збільшення числа елементів одягу залежали від вікового статусу немовляти, його фізіосоматичних функцій і пов'язані з переходом на інший етап життя.

Очевидно, що до цього ряду належить головний християнський обряд – хрещення дитини – «друге народження», так його іменують богослови. Особливо інформативним щодо підготовки дитини до християнського життя серед населення Західного Полісся є виокремлення для неї нового хрестинного одягу – крижма («кризок», «уповивача») – білого полотна, різаного від одвірка до одвірка хати (приблизно 1,5-2 м. довжиною). Воно огортає спіралевидну свічку, прикрашену барвінком, квітами і закріплене навколо неї червоною стрічкою [29; 41]. Корінь цього терміну – «криж» походить від давньоруського «хрест» (звідси, «хрестити», «охрестити»). – Я. П.). Хрещате полотно, біле і тільки біле, неоверлочене – «щоб доля мала вихід» – готувала хрещена мати. Цікавим є факт, що й сьогодні поліщуки сповідуючи давню традицію, дещо урізноманітнили підходи до означення довжини «крижма». У с. Кисоричі старожили радять довжину хрещатого полотна визначати за ростом куми» [16]. Оскільки одяг – копія його власника, то довжина «крижма» – одягу новонародженого дорівнювала довжині – росту хрещеної мами і тим самим забезпечувала повну оберегову ізоляцію маляти. Хрещате полотно духовного опікуна детермінувало соціальну вагу дитини (вводило її у християнський світ), слугувало укриттям – домівкою для тіла від зовнішнього середовища: не тільки від холоду, вітру, а й від злих духів, зурочення тощо. Відмітимо ще один традиційний перегук стосовно зміни повивального одягу дитини у хрестинному ритуалі. Готуючи дитину до хрещення повитуха пеленала хлопчика у сорочку батька, розрізавши її в трьох місцях, дівчинку – в сорочку мами, зав'язавши в рукав кусок печіни, вуглинку, монету, а потім «продавала кумові»: «Даємо молетвене, принесіть хрещене». Кум кидав дрібні монети (примножував багатство). Кума приймала немовля на праву руку («щоб праведно жило») » [24; 103]. У церкві кума розмотувала «крижмо» і на нього клала голу дитину. Здійснення хрестинного ритуалу на полотні мало виражену синкретичну суть, де хрещате переплетення ниток (а також сам хрест) як давній дохристиянський знак-оберіг, в кульмінації «сценарію» церковного обряду зливався з християнською вірою » [27; 548].

Відбірковий аналіз давнини засвідчує, що поліщуки свято берегли «крижмо». Воно здатне благодатно впливати на маля не лише у дитячому віці, а й на людину у дорослому житті: тканину берегли на весільні рушники, наволочку для подушки молодої, «щоб добре за чоловіком жила» [3; 117], клали його в домовину, якщо людина помирала в молодому віці тощо. «Крижму» заборонялося давати на потреби для іншої людини.

Отже, переодягання новонародженого в новий пеленальний одяг – «крижму» символізувало зміну суті дитини. Одяг «перехідного періоду» інсценізував готовність лімінальної особи до майбутнього людського відродження. Зазвичай новонародженого до хрестин на Західному Поліссі не одягали в сорочечку. На наш погляд, етимологія терміну «сорочка» закріпила в кореневій частині слова числове значення «сорок». Ймовірно, що «40» є астральним модулем переходу з одного рівня на інший. На сороковий день, як відомо, поминають покійників. А народження і смерть перебувають в одній точці. Саме у точці завершення перехідного оновлення буття завжди перетинається із залишками минулого, де воно чуже, невідоме, незвідане, старе, а майбутнє – своє, реальне, нове, райське [35; 13].

Традиційно поліщуки на сороковий день новонародженого «заводили в рай». Обряд мав назву «похрестини», «виводи». Носії традицій ще й досі переповідають: «Мати з дитиною йде на виводи до церкви за шість-вісім неділь». Тоді й одягали дитині першу сорочечку. Її приносила хрещена мати. Як приходили куми, на «похрестини», тричі вклонялися батькам хрещеника, кума клала на подушку дитячу сорочку – «сорокаденну» і рушник «Хрещення» [2; 67].

Шити сорочку, як зазначають старожили, треба починати в «мужський день», краще всього в четвер. Оскільки на Волині існувало повір'я, що саме цього дня Бог сотворив планети, то це «сонячний день». Певну роль відігравала й співзвучність слів – «четвер – верх»: усе буде йти уверх» [12]. Перша сорочка мала простий крій – кроєна хрестом з відрізу полотна, перегнутого навпіл, із вирізом посередині. Вона ніколи не мала комірця, щоб доля була відкритою для дитини [23; 101]. Сорочечку хрещена мати вишивала коло пазушки синіми нитками: кілька хрестиків на щасливе, присвячене Богу життя; деревце клена – для хлопчика, липи – для дівчинки: кілька листочків, кілька квіточок – «щоб дитя росло, красу і силу мало». Усе було важливе у тій роботі, а доповнювало працю слово хрещеної: «Ниточка до ниточки – та й квіточка, а ниточки, як і квіточки оберігають дитя від наслання. Кладу ниточку на щастя, на здоров'я

дитині, щоб росла міцною та сильною, розумною та красною, як зоря довіку. Жовту нитку в сонця візьму, а зелену – в трав. Подарує небо синю, зіронька багряню» [39; 19]. Недарма поліщуки назвали першу сорочку дитини – «льоля», бо відомо тут здавна, що клен є символом давньослов'янського бога Полеля. Клен – брат липи, яка символізує Лелю (Льолю, Лялю – Я.Й.). Леля і Полель – дочка з сином Сонця і Дани, а по суті – вогню і води [40; 17]. Але, вогонь символізує чоловіка, а вода – жінку. Єднання вогню (чоловіка) і води (жінки) в купальську ніч дає свій результат – народження дитини – Лелі (Лялі, Льолі). Доказовим є факт, що й теперішні діти в момент похвали: «Яка в тебе гарна льоля» – обов'язково кидають погляд на своє вбрання. Очевидно, що давні знаки – коди генетично увібрані нашим розумом і тілом.

Виявлені автором усні наративи інформують, що на Західному Поліссі першу сорочечку одягали дитині у відповідний день і час – у суботу, в обідню пору – «для Бога і людей». Ніколи не вдягали увечері – бо то «для злого». На Рівненщині суботи шанували як поминальні, «задушні» дні, в які спеціально випікали три хлібини. Цього дня, вірили поліщуки, добре умиватися – «будеш геть усім людям гарний».

Ще й сьогодні населення Західного Полісся шанує й передає у спадок звичаєві формули одягання першої сорочки: «На Трійцю рано, коли дзвонять дзвони до церкви, майбутні жінки-мами рвали зілля всяке: квіти городні, а іноді й до лісу за зіллям ходили. Несли те зілля до церкви і освячували. Свячене зілля зберігали до «похрестин» дитини. А на «похрестини», клали свячене зілля у ночовки з водою, застеляли пелюшку – рядюжку і так дитину купали. Опісля, по службі божій, хрещена мати приносила сорочечку – таку з рукавицями. Одягали дитину, клали у люльку і так воно висиплялося – на зріст» [13].

Конкретні докази дають змогу констатувати, що перша дитяча сорочка ніби пласт оберігала дитину і захищала її від зла. Перед тим як її одягнути на дитину, тримали в ній ніж або інший металевий предмет. За існуючими віруваннями, дитина, торкаючись сорочкою й тілом металу, повинна вирости міцна, як залізо [31; 162]. Відомі свідчення, коли перший раз одягали сорочку на дитину, то крізь рукавці спочатку сипали жито, щоб дитині «на життя й добро йшлося». До обрядового очищення першої сорочки з допомогою прача вдавалася хрещена мати на Житомирському Поліссі: «Накладу сорочечку на прача, тоді собі під руку, щоб нічого до дитини не пристало і проказую: «Наложую на прача, щоб була доля добра. Боженьку, годуй і доленьку готуй».

Сценарій «очищення першої дитячої сорочки прачем, насправді діаметрально відображав реальне поводження поліщуків з дитячим вбранням. Загальним правилом для батьків було те, що «все дитяче до року прали окремо. «Дитя до року – янгелятко, його сорочки не можна мішати з другим платтям, яке чавили, били рублем» [34; 183]. Будучи ніби «образом-двійником її носія, сорочка-льоля пов'язувалась в уявленнях поліщуків із здоров'ям, життям, а також душею дитини. Щоб підсилити її енергетичну і духовну потугу хрещені перед одяганням вдихали («хукали») в неї повітря, ніби душу [19; 3].

У дитячому вбранні перша сорочка була основним, але не єдиним елементом. Вона, виготовлена з тонкого відбіленого полотна, так звана «біла льоля», була естетичним святково-ритуальним еталоном дитячого одягу. Така сорочка не зичилась, не бралась з чужого плеча, не продавалась. Її, як майбутню життєву долю, ткали й вишивали для конкретної дитини.

На Поліссі збереглась традиція перев'язувати «льолю» поясом («підперезувати»), взятим з того, хто перший зайде на сороковий день до хати, тобто з першого стрічного. Пояснювали це тим, «щоб у дитини – була гарна талія» [41; 74]. За нашими переконаннями, пояс, знятий з першого відвідувача оселі, окрім побажання красивого тіла дитині, символізував прийняття її як християнина до сільської громади. Відтепер нею опікуватиметься не лише родина й хрещені батьки, але й усі мешканці села. До інших варіантів «буденного» дитячого гардеробу на Західному Поліссі належала сорочка із старої (поношеної) тканини без швів, з вирізом для голови – «плашок» чи «м'ятник». Одягали її коли дитина виростала з повивачів – пелюшок до 4-х – 6-ти місяців [26; 80]. Така сорочка мала найпростіший крій. Її вирізала мати з грубого вітошного полотна, перегнутого навпіл, із вирізом посередині. Етимологія «м'ятлика» універсальна до дієслова «м'яти», що характеризує її дещо неохайний («пом'ятий») вигляд і, водночас, «теплу» придатність до дитячого тіла. «М'ятлик» матері не «обрублювали» і дитина в ньому нагадувала сіру мишку. Така сорочка була довга, її підперезували поясом – старою крайкою матері або мотузкою [21; 46].

Разом із тим широка, без швів, довга, сіра сорочечка не обмежувала рухів дитини; давала сонцю і повітрю широкий доступ до тіла; виступала «природним масажером» з невибіленого полотна; огортала теплом і вабила у сон дитину.

Отже, на основі викладених фактів можна стверджувати: традиційний дитячий одяг на Західному Поліссі має характер внутрішньо організованої і логічно обумовленої системи зі сталими структурними варіантами – родильними обрядами. Сюди потрапляють усі етапи, пов'язані з народженням дитини на хрещатому, домотканому полотні; подоланні новонародженим наслідків свого лімінального стану шляхом прилучення його в родину через пелюшки (із поношеного одягу батьків); соціалізації дитини через відтворення на повивальних рушниках магічних ключів – знаків, оберегів.

І, нарешті, – поява в новому статусі, пов'язана з ідеєю народження нової людини – християнина отримала свій фактологічний доказ – оформлення в обрядовому переодяганні на хрестинах («крижмо», перша сорочка), що символізувало готовність дитини до майбутнього життя.

Список використаної літератури:

1. **Бенфугаль Т.** Символіка жіночого поясу (Порівняльний аналіз східнослов'янських і магрибійських традицій) / Т. Бенфугаль // Актуальне народне. Інтерпретації традиційної культури. Матеріали VII Ювілейних Гончарівських читань. – К. : НЦНК «Музей Івана Гончара», 2011. – 464 с. : іл.
2. **Гавриленко Л. А.** Криниця : посіб. з укр. народознав. / Л. А. Гавриленко. – Запоріжжя : Просвіта, 2003. – 160 с.
3. **Гаврилюк Н. К.** Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев / Н. К. Гаврилюк. – К. : Наук. думка, 1981. – 279 с.
4. **Гурошева Н.** Традиційний український дитячий одяг / Н. Гурошева // Народна художня творчість. – 1995. – № 2. – С. 78–82.
5. **Жмудь Н.** Етнічні стереотипи статевого виховання молоді // Н. Жмудь / Народна художня творчість. – 2003. – № 3. – С. 78–82.
6. **Жмундуляк Д. Д.** Українознавство в старших класах (для учнів, вчителів та батьків) / Д. Д. Жмундуляк, Р. Б. Вержак. – Чернівці : Вид-во рай. друк., 1996. – 204 с.
7. **Записано автором** у 1998 р. у с. Мульчиці Володимирецького р-ну, Рівненської обл. від Рибачик Ганни Семенівни, 1911 р. н.
8. **Записано автором** у 1998 р. у с. Рудня Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Янковської Варвари Петрівни, 1935 р. н.
9. **Записано автором** у 2001 р. у с. Пісків Костопільського р-ну Рівненської обл. від Трохимчук Надії, 1940 р. н.
10. **Записано автором** у 1998 р. у с. Городище Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Новик Валентини Максимівни, 1948 р. н.
11. **Записано автором** у 1998 р. у с. Городище Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Секан Раїси Павлівни, 1950 р. н.
12. **Записано автором** у 1999 р. у с. Заставне Іваничівського р-ну Волинської обл. від Корзунюка Миколи Матвійовича.
13. **Записано автором** у 2000 р. у с. Майків Гошанського р-ну Рівненської обл. від Остроголової Олександри Ничипорівни, 1892 р. н.
14. **Записано автором** у 2001 р. у с. Рокині, Луцького р-ну, Волинської обл. від Сецюк Олени Анатоліївни, 1931 р. н.
15. **Записано автором** у 2011 р. у с. Кисоричі, Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Дожнюк Марії Михайлівни, 1941 р. н.
16. **Записано автором** у 2011 р. у с. Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Дем'янчук Секлети Павлівни 1924 р. н.
17. **Кириченко О.** Про бабку-повитуху, сонце – Ярило та глиняне намисто / О. Кириченко // Україна. – 1991. – № 8. – С. 42–44.
18. **Кондратович О. П.** Українські звичаї: Народина. Коса ж моя... / О. П. Кондратович. – Луцьк : ВАТ «Волинська обл. друк», 2007. – 240 с.
19. **Косміна О. Ю.** Традиційне вбрання українців / О. Ю. Косміна. – К. : Балтія – Друк, 2008. – 157 с.
20. **Костюк Л. К.** Українська народна вишивка: витоки традиції / Л. К. Костюк // Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку : наук. зап. / Рівн. держ. ін-т культури. – Рівне : Діва, 1998. – Вип. 3. – С. 45–53.
21. **Кухарьонюк Т. І.** Родина обрядовість на Поліссі / Т. І. Кухарьонюк, З. П. Росінська // Народна художня творчість. – 1985. – № 6. – С. 45–48.
22. **Маєрчик М.** Коди одягового метамовного ключа (на матеріалах української обрядової та звичасвої поведінки) / М. Маєрчик // Актуальне народне. Інтерпретації традиційної культури: Матеріали VII Ювілейних Гончарівських читань. – К. : НЦНК «Музей Івана Гончара», 2011. – 464 с. : іл.
23. **Маковій Г. П.** Затоптаний цвіт : народні оповідки / Г. П. Маковій. – К. : Укр. письменник, 1993. – 205 с.
24. **Маслова Г. С.** Народная одежда в восточнославянских традициях, обычаях и обрядах (XIX–нач. XX вв.) / Г. С. Маслова. – М. : Наука, 1984. – 214 с.
25. **Милорадович В. П.** Життє-бытє Лубенского крестьянина / В. П. Милорадович // Українці : народні вірування, повір'я, демонологія. – К. : Либідь, 1994. – 638 с.
26. **Немиро М. М.** Хрестоматія у народознавства : посіб. для вчителів, студ. та учнів старших класів / М. М. Немиро. – Рівне : Алікс, 1993. – 164 с.
27. **Никорак О. І.** Тканини в родильній обрядовості українців / О. І. Никорак // Українська народна тканина XIX–XX ст. Типологія, локалізація, художні особливості : Ч. 1. Інтер'єрні тканини (за матеріалами Західних областей України). – Л. : Афіша, 2004. – 583 с.

28. **Никорак О. І.** Традиційні тканини Полісся : ритуальні функції / О. І. Никорак // Поліссязнавство : наук. фольклорно-етнографічні та мистецтвознавчі студії. – Рівне : Волин. обереги, 2006. – 222 с.
29. **Петрюк В. О.** Обряди і звичаї Мамаївців / В. О. Петрюк. – Чернівці : Зелена Буковина, 2003. – 100 с.
30. Родини і хрестини у запису Данила Мороза // Українська культура. – 1994. – № 9-10.
31. **Стельмашук Г. Г.** Давнє вбрання на Волині / Г. Г. Стельмашук. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. – 275 с.
32. **Стельмашук Г. Г.** Магія народного одягу. За матеріалами українського Полісся / Г. Г. Стельмашук // Жовтень. – 1982. – № 2. – С. 99.
33. **Супруненко В. П.** Народини : витоки нації; символи, вірування, звичаї та побут українців / В. П. Супруненко. – Запоріжжя : МП «Берегиня» – СП «ФАЄЗ», 1993. – 136 с.
34. **Тарас Я.** Зоління білизни, деякі аспекти гігієни та пов'язані з нею уявлення / Я. Тарас // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження. – Л. : Ін-т народознавства НАН України, 1999. – Вип. 2. Овруччина. – 1995. – 376 с.
35. **Ткач М. М.** Зима і літо зустрічаються / М. М. Ткач // Людина і світ. – 1993. – № 1. – С. 13–14.
36. **Товстуха Є. С.** Українська народна медицина / Є. С. Товстуха. – К. : Рось, 1994. – 347 с.
37. **Толстой Н. И.** Язык и народная культура : Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.
38. **Труды этнографическо-статистической экспедиции** в Западно-русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Материалы и исследования, собранные П. Чубинским. В 7 т. Т. IV. Песни обрядовые. – СПб., 1877. – 793 с.
39. **Цимбалюк В. І.** Світлиця: Народознавство : Ч. 1: навч. посіб. для почат. кл. серед. шк. / В. І. Цимбалюк, В. В. Жайворонок. – К. : Центр пед. інновацій України – МДП «Витоки», 1992. – 127 с.
40. **Цюриць С. Н.** А вже недалеко червоне яєчко / С. Н. Цюриць. – Луцьк : Надстир'я, 1993. – 20 с.
41. **Чубинський П. П.** Мудрість віків : (Українське народознавство у творчій спадщині П. Чубинського) / П. П. Чубинський. У 2 кн. – К. : Мистецтво, 1995. – 224 с. : іл.

Резюме

Розглядаються звичаї та обряди, пов'язані з родинною обрядовістю, що побутують на Західному Поліссі.

Ключові слова: *родинна і родильна обрядовість, українці, Полісся, побутова культура.*

Summary

Pidcerkovka Y.Y. Traditional child's clothes are in a maternity rite/pl population of Western Polesye Customs and ceremonies, related to the domestic rite/pl are examined, that побутують on Western Polesye.

Key words: *domestic and maternity rite/pl, Ukrainians, Polesye, domestic culture.*

Надійшла до редакції 8.12.2013 р.

УДК 008 (477)

К.О. Павлуш –
студ. спец. «Культурологія» РДГУ

ОСОБЛИВОСТІ ЗНАКОВОЇ СИСТЕМИ КУПАЛЬСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

Актуальність дослідження. Культура – це світ знаків, носіїв інформації. Знаки, як елементи культури, мовчать, але одночасно і промовляють. Ще у давніх цивілізаціях та добу Середньовіччя людина мислила знаковою системою, орієнтувалася в ній, активно використовувала її. З часом знаковою системою перестали користуватися і поступово мислення в її межах відступає на другий план.

Яскравим прикладом знакової системи є свято Купала. Наші далекі предки у цей день в обрядових дійствах возвеличували літнє сонцестояння, оспівували природу, людські взаємини. Смыслова складова цих традицій з плином часу втратилася, але завдяки знаковій системі купальського свята можна досягнути його духовну місію. Тому дослідження знакової системи купальської традиції актуальне у площині вивчення питань формування й еволюції традицій і звичаїв українського народу та його культури.

Дослідженню купальської обрядовості завжди приділялась особлива увага науковців, адже це свято чи не найбільше зберегло риси «поганської» культури. Купальське свято, яке С. Килимник у дослідженні «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» характеризував як «... найвище, найвибуяліше в циклі річних календарних свят» [10; 431], з середини ХІХ ст. стало важливим об'єктом дослідження українських, російських та білоруських етнографів і фольклористів. Вивченню даної проблеми присвячені окремі праці О. Воропая [4], В. Соколової [23], В. Скуратівського [15-22] та ін. Головне призначення своїх праць вони вбачали в описі купальського обряду. Але нас цікавить у

ЗМІСТ

Постоловський Р.М. ІХ Всеукраїнська науково-практична конференція в м. Рівне в системі наукової творчості України	3
Виткалов С.В., Виткалов В.Г. Тенденції наукового пошуку в сучасній Україні крізь призму ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Культурний простір України у розмаїтті виявів» (м. Рівне)	5
<i>РОЗДІЛ I.</i>	
<i>ТЕОРЕТИЧНО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ КУЛЬТУРИ</i>	9
Ігнатів С.О. Формування ієрархії цінностей людини як процес гармонізації буденного світогляду	9
Новоселецький М.Ю. Квантова фізика як феномен культури	13
Ясінський М.М. До питання формування енергетичної теорії культури	17
Радзівський В.О. Про класифікацію українських субкультур у період фашистської окупації	19
Мирончук М.О., Даюк Ж.Д. Музичне виконавство як соціокультурне і художньо-творче явище : історичний аспект	25
Білозуб Л.М. Пісенна творчість як джерело української музичної культури.....	29
Чорна К.В. Телебачення та його вплив на масову свідомість	33
<i>РОЗДІЛ II.</i>	
<i>РЕГІОНАЛЬНА КУЛЬТУРНА ПРАКТИКА</i>	38
Курочкін О.В. Масові свята Німеччини : від тоталітаризму до демократії	38
Карпова О.Л., Магеря О.П. Традиції розвитку масового свята в Україні	41
Охманюк В.Ф. Соціально-історичний та культурний розвиток Черкаської Звенигородщини: сіл Моринці та Шевченкове – малої батьківщини Т. Шевченка	45
Кузьмик О.М. УНР періоду Директорії: спроба державного перевороту в м. Рівному В. Оскілком	49
Підцерковна Я.Й. Традиційний дитячий одяг у родильній обрядовості населення Західного Полісся	52
Павлуш К.О. Особливості знакової системи купальської традиції	58
Безик Г.І. Народне вбрання Великоберезнянського району та с. Люта в Закарпатті у міжвоєнний період (художньо-стилістичні особливості, культурні взаємовпливи)	61
Дзвінка Т.Р. Зародження саксофонового виконавства на Рівненщині (30 – початок 60-х років ХХ століття)	65
Кучина Н.І. Поширення книги в сучасній Україні: регіональний аспект	69
Ковальчук Р. В., Омельчук І.С. Формування архітектурно-планувальної структури Театральної площі міста Рівне у 1950-х рр.	75
Волчек О.А. Суспільно-культурні процеси в хоровому мистецтві Чернігівщини на зламі 80-90-х років ХХ століття	77
Глушук О. Г., Соїч В. Торгово-розважальні центри як сучасні заклади організації дозвілля громадян (на прикладі м. Рівне)	81
Міненко Т. Постать Людвіга Котлара у розвитку музичної освіти Рівненщини	83
Мартинюк Т. Особливості експерименту в дозвіллевій сфері крізь призму діяльності культурно-дозвіллевих комплексів	86

РОЗДІЛ III.

МИСТЕЦТВО В РОЗМАЇТТІ ВИЯВИ 90

- Мельничук А.** Українська православна церковна музика в її національному самовияві 90
- Корольчук В.А.** Скрипкове мистецтво ХХ століття у контексті еволюції інструмента та виконавських проблем 93
- Сахарчук Р.В.** Принцип еклетики в народно-оркестровому репертуарі 96
- Старовойт С.Л.** Питання перекладення барокової музики для баяна: Концерт f-moll з циклу «Пори року» (ч. I) А. Вівальді 100
- Заруцька Л.В.** Жанрово-стильові особливості джазу та їх відлуння в творчості композиторів академічного напрямку ХХ ст. 104
- Янчук Н.М.** Український джаз на сучасному етапі 108
- Любченко С.В., Даюк Ж.Ю.** Сучасні рок-фестивалі в Україні : тенденції та перспективи розвитку 112
- Верещук К.В.** Особливості розвитку стилістики в естрадній музиці 115
- Колеснікова Л.А.** Сучасні тенденції розвитку концертно-камерного жанру 118
- Корнунтук А.** Мистецьке життя опери Дж. Верді «Отелло» на Львівській оперній сцені 123
- Стасюк А.** Київський камерний хор ім. Б. Лятошинського : етапи становлення, розвитку і творчих злетів колективу 127
- Цюлюпа Н. Л., Сушко Б.** Конкурси і фестивалі в процесі становлення музиканта - виконавця в баянному та акордеонному мистецтві 131
- Брояко Н.Б.** Виконавська культура бандуриста: проблеми артикуляції 134
- Ясінський М.М.** Українське наївне мистецтво : до витоків образності 138

РОЗДІЛ IV.

ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ 142

- Кравченко Г.В., Піддубська І.В.** Моделювання як метод пізнавальної діяльності студента 142
- Скнар О.І.** Психолого-педагогічна підготовка магістрів соціально-культурної сфери в контексті Болонського процесу 146
- Сойчук Р.Л.** Виховання національної гордості у юнацькому віці в сучасному культурному просторі 150
- Русакова Л.І.** Соціально-естетичне виховання студентів засобами культури та мистецтва 154
- Тадля О.М.** Удосконалення діяльності студентського клубу з організації молодіжного дозвілля 157
- Чехуніна А.О.** Психологічна установка в процесі формування музичного сприйняття у студентів спеціальності «Культурологія» при вивченні курсу «Історія музичного мистецтва» 161
- Рєпін А.** Поняття «Педагогічна майстерність» у працях сучасних науковців 166
- Лабунець В.М.** Специфіка формування виконавської майстерності майбутнього вчителя музики в процесі колективного народно-інструментального музикування 170
- Гунько Н.О.** Формування вокально-виконавської надійності педагога-музиканта як складової його професійної культури 173
- Михнюк В., Черуха А.А.** Молодь як суспільно-демографічна група: порівняльна характеристика двох епох 177

Ковальчук Л.О. Естетичні чинники виховання творчої особистості в коледжі	181
Цицирєв В.М. Диригентсько-оркестрова практика як складова виховання професійного музиканта: окремі психологічні аспекти	186
Крусь О. П. Музичний фольклор Волині в контексті підготовки майбутніх вчителів музики	190
Крижановська Т.І. Робота з підручником у курсі «Методика викладання художньої культури»	192
Крижановська Т.І., Шандалюк Т.В. Краща інформація як засіб активізації мислення підлітків в умовах уроків музичного мистецтва	195
Гайдейчук Н.О. Пісенний бандурний репертуар для дітей як науково-методична проблема	198
Манелюк Д.І. Формування балетмейстера-постановника на заняттях із дисципліни «Мистецтво балетмейстера»	201
Манелюк Е.В. Розвиток образного мислення у дітей на заняттях із хореографії: на прикладі молодшої групи зразкового ансамблю сучасного танцю «Діалог» КЗ «РМПК»	204
Глушук О. Г., Трохимчук М. Соціальні мережі як форма проведення дозвілля молоді	207
Дудка С.-Р. Українська культура в контексті впливу інших культур	209

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

*АЛЬМАНАХ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА «АФІНА» КАФЕДРИ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА
МУЗЕЄЗНАВСТВА РІВНЕНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ*

ВИПУСК 13

Наукове редагування, упорядкування і коректура – **проф. Виткалов В.Г.**
Комп'ютерний набір, верстка та макет – **доц. Виткалов С.В.**
Відповідальний за випуск – **Виткалов В.Г.**

Підписано до друку 29.11.2013. Замовлення № 152/1.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 24.5. Наклад 100 прим.

Адреса редакції: м. Рівне, вул. С.Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра культурології та музеєзнавства. Тел. 0 (362) 63-42-62

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ: Альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології та музеєзнавства. – Вип. 13 / За ред. проф. В.Г. Виткалова. – Рівне: РДГУ, 2013. – 218 с.

Свідотство про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ № 15561-4033 Р.
Зареєстрованого Міністерством юстиції України, наказ № 1489/5 від 18.08.2009 р.

ISBN 978-966-8424-77-9

ББК 71.0
УДК 08: 168.522

Редакційно – видавничий відділ
Рівненського державного гуманітарного університету
33028, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12